इति वैद्यकचक्रपाणिसंग्रहे क्षुद्ररोगाधिकारे ॥)
तत्समूहार्थवाचकाः शब्दाः यथा, —
"बालाः सुस्तत्पराः पाशो रचनाभार उच्चयः ।
हस्तः पक्षः कलापश्च केशभूयस्त्ववाचकाः" ॥
इति हेमचन्द्रः ॥ * ॥ (कस्य जलस्य ईशः ।)
वरुणः । क्रीवेरम् । इति मेदिनी ॥ (अस्य
पर्य्याया यथा,—
"वाणं क्रीवेरवर्हिष्ठोदीच्यं केशोऽम्बुनाम च" ॥
इति वैद्यकरत्नमालायाम् ॥) दैत्यविशेषः । इति
हेमचन्द्रः ॥ (कस्य ब्रह्मणोऽपि ईशः । के जले शेते
वा ।) विष्णुः । इति शब्दरत्नावली । (काशते प्रका-
शते लोके लोकं काशयति वा । काश + अच्
पृषोदरात् एत्वे साधुः । सूर्य्याग्निप्रभृतिरश्मिः ।
"ब्रह्म-विष्णु-रुद्र संज्ञाः शक्तयः केशसंज्ञिताः" ॥
इति भागवतोक्तेः परब्रह्मशक्तिः । ब्रह्मा ।
"केशो योनौ तथा भावे हावलावण्ययोरपि ।
लम्पटे पुरुषे चैव प्रमदायां विशेषतः" ॥
"प्रजापतौ कचे चैव केशशब्दः प्रकीर्त्तितः" ॥
इति महाभारतटीकाकृन्नीलकण्ठः ॥)

केशकलापः, पुं, (केशानां कलापः समूहः ।) केश-
पाशः । केशसमूहः । इति हेमचन्द्रः ॥

केशकारः, पुं, (केशं केशवत् केशाकृतिं वा करोति
आत्मानं केशाकारेण वर्द्धयति इति भावः । केश
+ कृ + "कर्म्मण्यण्" । ३ । २ । १ । इति अण् ।)
इक्षुभेदः । करिया कुशियार इति हिन्दी भाषा ।
अस्य गुणाः । गुरुत्वम् । शीतत्वम् । रक्तपित्त-
क्षयापहत्वञ्च । इति भावप्रकाशः ॥

केशगर्भकः, पुं, (केशो गर्भे अभ्यन्तरेऽस्य । कप् ।)
कवरी । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

केशघ्नं, क्ली, (केशं हन्ति नाशयतीति । हन् +
टक् ।) इन्द्रलुप्तकम् । इति हेमचन्द्रः ॥

केशच्छित्, [द्] पुं, केशं छिनत्ति । छिद् + क्विप् ।)
नापितः । इति शब्दमाला ॥

केशटः, पुं, (को ब्रह्मा ईशः महादेवः तौ अटतः
गच्छतः प्रलये यं । महाप्रलये मूर्त्तिविशेषात् तथा-
त्वम् । यद्वा ब्रह्मशिवाभ्यां अटति गच्छति यः सः ।
त्रयाणामेकात्मत्वात् ।) विष्णुः । (केशेषु काशादि-
दृणजातेषु अटति चरतीति । अट् + अच् ।
पृषोदरादित्वात् साधुः ।) छागः । (केशेषु मूर्द्धजेषु
अटतीति । अट् + अच् पृषोदरादित्वात् अलोपे
साधुः ।) ओकणः । इति मेदिनी । भ्राता । इति
शब्दरत्नावली ॥ (केशेषु कामार्त्तपुरुषनारीषु
अटति । अट् + अच् ।) कामदेवस्य शोषणबाणः ।
इति विश्वः । (केश इव प्रतिमासु नटनद्यादिषु च अटति त्वगात्मनेति यावत् ।) शोणकवृक्षः ।
इति त्रिकाण्डशेषः ॥

केशदृत्, पुं, (केशमिव धरति । धृ + क्विप् ।) भूत-
केशनामकवृक्षभेदः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

केशनाम, [न्] क्ली, (केशनाम्नेव नाम यस्य ।) बालम् ।
इत्यमरः ॥ बाला इति भाषा ॥

केशपक्षः, पुं, (केशानां पक्षःसमूहः । बाहुलकात्
पक्षादेशो वा ।) केशपाशः इत्यमरः । २ । ६ । ९८ ॥
(यथा, महाभारते । ४ । ३६ । ४१ ।
"उत्तरन्तु प्रधावन्तमनुद्रुत्य धनञ्जयः ।
गत्वा शतपदं तूर्णं केशपक्षे परामृशत्" ॥)

केशपर्णी, स्त्री, (केश इव पर्णान्यस्य । जातित्वात्
ङीष् ।) अपामार्गः । इति शब्दरत्नावली ॥

केशपाशः, पुं, (केशानां पाशः समूहः ।) केशसमूहः ।
यथा,—
"पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात् परे" ॥
इत्यमरः । २ । ६ । ९८ ॥ (यथा, कुमारे । १ । ४८ ।
"तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्य्यु-
र्बालप्रियत्वं शिथिलं चमर्य्यः" ॥)

केशपाशी, स्त्री, (केशपाश + स्वार्थात् ङीप् ।) शिरो
मध्यस्थशिखा । चूड़ा । इत्यमरः । २ । ६ । ९७ ॥

केशभूः, पुं, (केशानां भूरुत्पत्तिस्थानम् ।) शिरः ।
इति राजनिर्घण्टः ॥

केशमथनी, स्त्री, (केशा मथ्यन्तेऽनया । मथ
विलोड़ने + करणे ल्युट् ततो ङीप् । अस्याः
कण्टकैः समीपं गन्तुः केशोत्पाटनात् तथात्वम् ।)
शमीवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

केशमार्जकं, क्ली, (केशं मार्ष्टि । मृज् शोधने +
कर्त्तरि ण्वुल् ।) कङ्कतिका । इति जटाधरः ।
चिरुणी इति भाषा ॥

केशमार्जनं, क्ली, (केशो मृज्यतेऽनेन, । मृज् + करणे
ल्युट् वृद्धिश्च ।) कङ्कतिका । इति हेमचन्द्रः ।
केशशुद्धिश्च । (भावे ल्युट् । केशशोधनक्रियामा-
त्रम् ॥)

केशमुष्टिः, पुं, (केशानां मुष्टिरिव ।) विषमुष्टि-
वृक्षः । महानिम्बः । इति राजनिर्घण्टः ॥

केशरः, पुं क्ली, (के जले पद्मशिरसि वा । सरु-
तीति । सृ + अच् । पृषोदरात् शत्वम् । यद्वा
केश इव केशाकारः अस्यास्तीति । केश + रः ।)
किञ्जल्कः । इत्यमरः । १ । १० । ४३ ॥

केशरः, पुं, (केश इव केशाकृतिपदार्थः अस्यास्तीति
मत्वर्थीयो रः ।) नागकेशरवृक्षः ।
(यथा,—गीतगोविन्दे । १ । ३१ । "मदनमहीप-
तिकनकदण्डरुचिकेशरकुसुमविकाशे" ॥ बकुल-
वृक्षः । (यथा, कुमारे । ३ । ५५ ।
"स्रस्तां नितम्बादवलम्बमाना
पुनः पुनः केशरदामकाञ्चीम्" ॥)
पुन्नागवृक्षः । (यथा, महाभारते । १ । १२५ । ३ ।
"पलाशैस्तिलकैश्चूतैश्चम्पकैः पारिभद्रकैः ।
कर्णिकारैरशोकैश्च केशरैरतिमुक्तकैः" ॥)
सिंहजटा । इति मेदिनी ॥ (यथा, कादम्बर्य्याम्
"मृगपतिरिव स्कन्धावलम्बितकेशरमालः" ॥)
हिङ्गुवृक्षः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥ नीपः ।
केलिकदम्ब इति भाषा । यथा, मेघदूते । २२ ।
"नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं केशरैरर्द्धरूढैः" ॥)

केशरञ्जनः, पुं, (केशान् रञ्जयति । रञ्ज् + णिच +
ल्युः ।) भृङ्गराजवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः । भीम-
राज इति भाषा ॥

केशराजः, पुं, (केशो राजतेऽनेन । राज + करणे
घञ् ।) शाकभेदः । केशुरे इति भाषा । तत्प-
र्य्यायः । भृङ्गराजः २ भृङ्गः ३ पतङ्गः ४ मा-
र्कवः ५ । इति रत्नमाला ॥ मार्कवः ६ । इत्य-
मरः ॥ नागमारः ७ पवरुः ८ भृङ्गसोदरः ९ ।
इति त्रिकाण्डशेषः ॥ केशरञ्जनः १० केशः ११ ।
कुन्तलवर्द्धनः १२ । इति वैद्यकम् ॥ अङ्गारकः १३
एकरजः १४ करञ्जकः १५ भृङ्गरजः १६ भृङ्गारः
१७ । इति जटाधरः ॥ अजागरः १८ भृङ्गरजाः
१९ मकरः २० । इति शब्दरत्नावली ॥ अपि च ।
"भृङ्गराजो भृङ्गरजो मार्कवो भृङ्ग एव च ।
भृङ्गारकः केशराजो भृङ्गारः केशरञ्जनः ॥
भृङ्गराजः कटुस्तिक्तो रूक्षोष्णः कफवातनुत् ।
केशरक्षयः कृमिश्वासकासशोथामयापहृत् ॥
दन्त्यो रसायनो बल्यः कुष्ठनेत्रशिरोऽर्त्तिजित्" ॥
इति भावप्रकाशः ॥ अस्य गुणाः । अग्निकारित्वम् ।
केशचक्षुर्हितत्वम् । पाण्डुकफापहत्वम् । रसा-
यनत्वञ्च । इति राजवल्लभः ॥

केशरास्नः, पुं, (केशरे तदवच्छेदे अस्नरसो यस्य ।)
मातुलुङ्गकवृक्षः । इति जटाधरः

केशरी, [न्] पुं, (केशराः सन्त्यस्य इति इनिः ।) सिंहः ।
इत्यमरः । २ । ५ । १ ॥ (यथा, रघुवंशे २ । २९ ।
"स पाटलायां गवि तस्थिवांसं
धनुर्द्धरः केशरिणं ददर्श" ॥)
घोटकः । पुन्नागवृक्षः । नागकेशरवृक्षः । इति
मेदिनी ॥ बीजपूरकवृक्षः । इति जटाधरः ॥

केशरुहा, स्त्री, (केश इव रोहति अत्र । केशरुह +
"इगुपधेति" । ३ । १ । १३५ । इति कः ।) भद्रद-
न्तिकावृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

केशरूपा, स्त्री, (केशवद्रूपमस्याः ।) वन्दाकवृक्षः । इति
राजनिर्घण्टः । (परगाछा इति भाषा ॥)

केशवः, पुं, (को ब्रह्मा ईशः रुद्रः तौ आत्मनि स्वरूपे
वयति प्रलये उपाधिरूपमूर्त्तित्रयं मुक्त्वा एकमात्र-
परमात्मस्वरूपेणावतिष्ठते इति । यथा, भागवते
२ अध्याये चतुःश्लोक्याम् ।
"अहमेवासमेवाग्रे नान्यद् यत् सदसत् परम् ।
पश्चादहं यदेतच्च योऽवशिष्येत सोऽस्म्यहम् ।
ऋतेऽर्थं यत् प्रतीयेत न प्रतीयेत चात्मनि
तद्विद्यादात्मनो मायां यथाभासो यथातमः ॥
यथा महान्ति भूतानि भूतेषूच्चावचेष्वनु ।
प्रविष्टान्यप्रविष्टानि तथा तेषु न तेष्वहम् ॥
एतावदेव जिज्ञास्यं तत्त्वजिज्ञासुनात्मनः ।
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां यत् स्यात् सर्व्वत्र सर्व्वदा ॥
एतन्मतं समातिष्ठ परमेण समाधिना ।
भवान् कल्पविकल्पेषु न विमुह्यति कर्हिचित्" ॥
तथा, केशं केशिनं वाति हन्ति । केश + वा + कः ।
यथा, हरिवंशे । ८० । ६६ ।
"यस्मात्त्वया हतः केशी तस्मान्मच्छासनं शृणु ।
केशवो नाम नाम्ना त्वं ख्यातो लोके भविष्यसि" ॥
यद्वा, के जले शववत् भातीति । प्रलयकाले
क्षीरोदशायितया तथात्वम् । कश्च अश्च ईशश्च
ते केशा ब्रह्मविष्णुरुद्राः नियन्तृतया सन्त्यस्य ।
यद्वा, कश्च ईशश्च तौ केशौ पुल्लपौल्लिङ्गेन भवतो
ऽस्य । "केशाद्वोऽन्यतरस्याम्" । ५ । २ । १०९ ।